

СМІРНОВ А. С.,

кандидат медичних наук, доцент,

докторант

*(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ)*

<https://orcid.org/0009-0006-5599-0939>

ШАБЛИСТИЙ В. В.,

доктор юридичних наук, професор,

директор ННІ права та інноваційної
освіти

*(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ)*

<https://orcid.org/0000-0003-0210-1772>

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.116>

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ У НЕВИРОБНИЧІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

У статті авторами здійснено дослідження запобігання корупції у сфері освіти як актуального напрямку кримінологічної діяльності в невинробничій сфері України.

У роботі автори наголошують, що не дивлячись на підвищену увагу з боку вітчизняних науковців до питання проблеми запобігання корупції у сфері послуг, наявні наукові розробки характеризуються оглядом корупційних проявів лише в окремих сферах діяльності. Що в свою чергу свідчить, про відсутність комплексного монографічного дослідження, щодо запобігання корупції в невинробничій сфері України в цілому.

Авторами наголошується, що сучасний стан міжнародного законодавства згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, зумовлює відповідальність державних органів за дотримання міжнародних зобов'язань, в тому числі, і за допущення корупційних проявів у сфері освітніх послуг. Поряд цього, академічна доброчесність, може виступати дієвим засобом протидії корупції у сфері освіти та науки. Тоді як, контроль за дотриманням академічної доброчесності, окремо сприяє підвищенню довіри до системи освіти і науки в цілому та закладів освіти і наукових установ зокрема.

Отже, завдяки аналізу наукових напрацювань щодо запобігання корупції у сфері освіти як актуального напрямку кримінологічної діяльності у невинробничій сфері України, цілком логічним вбачається висновок, що сучасний стан забезпечення невинробничої сфери від корупційних проявів вимагає поступового переходу сфери послуг в сторону цифровізації. Що буде сприяти прозору та якісному наданню послуг кінцевому споживачу.

Ключові слова: невинробнича сфера, корупція, сфера освіти, запобігання корупції, кримінологічна діяльність.

Smirnov A. S., Shablysty V. V. Prevention of corruption in the field of education as an actual direction of criminological activity in the non-production sector of Ukraine

In the article, the author carried out a study of the prevention of corruption in the field of education as a relevant direction of criminological activity in the non-production sector of Ukraine.

In the work, the author emphasizes that despite the increased attention of domestic scientists to the problem of preventing corruption in the service sector, existing scientific developments are characterized by an overview of corruption manifestations only in certain spheres of activity. Which, in turn, indicates the lack of a comprehensive monographic study on the prevention of corruption in the non-production sphere of Ukraine as a whole.

The authors notes that a separate area of corruption prevention in the non-production sphere is the sphere of educational services. Corruption manifestations in this area encroach on fundamental constitutional principles and undermine trust in public authorities, which are supposed to provide and protect them.

The authors emphasizes that the current state of international legislation, the binding consent of which was granted by the Ukraine, determines the responsibility of state bodies for compliance with international obligations, including for the admission of corruption in the field of educational services.

If we pay attention to the legal provision of educational services. So, it is worth paying attention to special legislation. In particular, the normative regulation and provision of education in Ukraine, the Law of Ukraine «On Education» dated September 5, 2017 № 2145-VIII, is described in detail.

Moreover, the right to education is enshrined in Art. 26 of the Universal Declaration of Human Rights adopted and promulgated by resolution 217 A (III) of the UN General Assembly of December 10, 1948.

The work also notes that academic integrity can be an effective means of combating corruption in the field of education and science. Whereas, control over the observance of academic integrity separately contributes to increasing trust in the system of education and science in general and educational institutions and scientific institutions in particular.

In addition, thanks to the analysis of scientific developments on the prevention of corruption in the field of education as a relevant direction of criminological activity in the non-production sphere of Ukraine, it is quite logical to conclude that the current state of ensuring the non-production sphere from corruption requires a gradual transition of the service sphere towards digitalization. What will contribute to the transparent and high-quality provision of services to the end user.

Key words: *non-production sector, corruption, sphere of education, prevention of corruption, criminological activity.*

Постановка проблеми. Згідно ст. 23 Конституції України проголошено, що кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості. Згідно зі ст. 53 Конституції України встановлено, що кожен має право на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам. Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних

навчальних закладах на конкурсній основі. Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства [1].

Отже, можна принагідно зазначити, що окремим напрямом запобігання корупції у невиробничій сфері виступає сфера освітніх послуг. Корупційні прояви у цій сфері, посягають на основоположні конституційні засади та підривають довіру до державних органів влади, які мають їх забезпечувати і охороняти.

Серед вітчизняних вчених які здійснювали дослідження запобігання корупції у сфері освіти варто виділити: К.А. Бабенко, О.С. Бондаренко, А.А. Буравська, Н.Г. Діденко, О.О. Дриголь, Н.О. Жукова, М.В. Кондрашова, С.Ж. Лазаренко, В.І. Мельниченко, О.О. Пищуліна, А.В. Стаднік, О.Г. Хрімль та інші. Проте, запобігання корупції у сфері освіти не розглядалося в контексті кримінологічної діяльності в невиробничій сфері України.

Мета статті полягає у дослідженні запобігання корупції у сфері освіти як актуального напрямку кримінологічної діяльності в невиробничій сфері України.

Виклад основного матеріалу. Якщо звертати увагу на законодавче забезпечення освітніх послуг, то варто зосередити свою увагу на спеціальному законодавстві. Зокрема, детально описано нормативне регулювання та забезпечення освіти в Україні, Законом України «Про освіту» від 05 вересня 2017 року № 2145-VIII.

Зокрема, згідно ст. 3 зазначеного вище закону встановлюється, що Кожен має право на якісну та доступну освіту. Право на освіту включає право здобувати освіту впродовж усього життя, право на доступність освіти, право на безоплатну освіту у випадках і порядку, визначених Конституцією та законами України. В Україні створюються рівні умови доступу до освіти. Ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти. Право на освіту гарантується незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального і майнового стану, наявності судимості, а також інших обставин та ознак [2].

Ба більше, право на освіту закріплено у ст. 26 Загальної декларації прав людини прийнятої і проголошеної резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року.

Зокрема, у декларації зазначено, що кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути безоплатною, хоча б початкова і загальна. Початкова освіта повинна бути обов'язковою. Технічна і професійна освіта повинна бути загальнодоступною, а вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного. Освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини і основних свобод. Освіта повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами, расовими або релігійними групами і повинна сприяти діяльності Організації Об'єднаних Націй по підтриманню миру. Батьки мають право пріоритету у виборі виду освіти для своїх малолітніх дітей [3].

З цього приводу О.С. Якушина в ході дослідження конституційного права на освіту: теорія та практика реалізації зазначає, що Україна – учасниця основних міжнародних актів у сфері освіти, долучилася до Болонського процесу, який гарантує право на освіту через систему загального рейтингу. Виходячи з положень міжнародних документів, нині у світі прискорилося інтеграція освіти, а це передбачає розроблення заходів щодо встановлення єдиного стандарту освіти міжнародного рівня. Отже, державна політика має запропонувати і запровадити нові освітні програми, налагодити міжнародне співробітництво на рівні органів освіти [4, с. 14], [5] Що в свою чергу, зумовлює відповідальність державних органів за дотримання міжнародних нормативно-правових документів, в тому числі, і за допущення корупційних проявів у сфері освітніх послуг.

В той же час, цілком слушно наголошують А.А. Буравська та І.В. Стаднік, що головною перешкодою в реалізації зазначених прав виступає корупція у сфері освіти та науки як

порушення вимог академічної доброчесності. Забезпечення гідної реалізації права на освіту, її якості та рівності у доступі до неї можливо лише за умови реальної протидії корупції у цій сфері, під якою слід розуміти діяльність держави, що здійснюється за допомогою системи правових засобів і спрямована на зменшення обсягу поширення корупції, обмеження впливу корупції на сферу освіти та науки, усунення її причин, виявлення, припинення та розслідування будь-яких її проявів, притягнення осіб, винних у вчиненні корупційних правопорушень до юридичної відповідальності, відновлення порушених корупційними діями прав осіб з метою створення вільної від корупції системи освіти і науки. Представляється, що в сфері освіти та науки особливу роль в системі засобів протидії корупції відіграє саме академічна доброчесність, підтвердженням чого виступають наступні положення [6, с. 89].

В.М. Трепак звертає увагу наукової спільноти на певну невиразність меж корупційних правопорушень у сфері освіти. Так, автор наголошує, що досить часто вчинення чи невчинення певних дій учителя (викладача) з використанням становища, яке він займає у відповідному навчальному закладі, відбувається не за конкретно визначену неправомірну вигоду та навіть не за її чітко виголошену обіцянку, а на основі досить абстрактного сподівання особи на отримання певної користі за вчинення таких дій у майбутньому. Фактично, йдеться про один з найбільш прихованих, «замаскованих», але й один з найнебезпечніших видів корупції, де практично неможливо піймати правопорушника «на гарячому» та, відповідно, довести наявність в його діях складу правопорушення і притягти винного до юридичної відповідальності. Такі вчинки притаманні не лише сфері освіти, але тут вони вкорінилися та реалізуються у свій особливий спосіб [7, с. 230].

А.А. Буравська та І.В. Стаднік здійснювали дослідження академічної доброчесності в системі правових засобів протидії корупції у сфері освіти і науки. За результатом якого, авторами було зроблено певні науково вагомі висновки.

Зокрема, автори зазначають, що особливістю академічної доброчесності, як засобу протидії корупції у сфері освіти та науки є інструменти, які вона використовує для протидії порушенням академічної доброчесності. Академічна доброчесність відіграє важливу роль в системі правових засобів протидії корупції, оскільки запобігає таким корупційним правопорушенням у сфері освіти та науки як хабарництво, фальсифікація, фабрикація, необ'єктивне оцінювання та надання здобувачам освіти під час проходження ними оцінювання результатів навчання преференцій чи створення перешкод та іншим [6, с. 92].

Отже, з цього виходить, що академічна доброчесність, може виступати дієвим засобом протидії корупції у сфері освіти та науки. Тоді як, контроль за дотриманням академічної доброчесності, окремо сприяє підвищенню довіри до системи освіти і науки в цілому та закладів освіти і наукових установ зокрема.

Ба більше, слушно зазначає Н.О. Жукова, що на теперішньому етапі розвитку нашої країни корупція є найгострішою соціальною проблемою, адже перешкоджає нам стати на шлях сталого розвитку, є перешкодою на шляху вступу до Європейського Союзу та спричиняє багато інших негативних наслідків. Першоджерело усіх проблем людини, як вважають науковці, криється в її вихованні. Становлення особистості відбувається і в такому середовищі, як сфера освіти. Однак, наголошує авторка, більшість вишів України є корумпованими, і це підтверджують численні факти. Молодь, яка пройшла крізь корумповану систему освіти, у майбутньому користуватиметься принципами корупції, вважатиме її нормальним засобом вирішення справ і навчатиме цьому своїх дітей, створюючи цим своєрідне замкнене коло у державі [8].

О. Пищуліна зауважує, що в сучасному українському суспільстві корупція сприймається як органічне, природне явище. На «поверхні» проблема визнається, конфлікт проголошується, відбувається пошук раціональних шляхів боротьби з цим злом. Однак на рівні «колективного несвідомого» конфлікту не існує. Майже повна відсутність конструктивних, раціоналістичних метафор в осмисленні корупції свідчить про те, що суспільство не знаходить позитивних ресурсів для боротьби з цим соціально-політичним феноменом. Тобто, принагідно наголошує авторка, у свідомості громадян міцно проросли уявлення, що явище

це нормальне: на рівні повсякденного сприйняття критичного ставлення до корупції немає. Нинішні вади системи вищої освіти є однією з найгостріших суспільних проблем, оскільки вкрай негативно впливають на такі соціально активні шари населення, як студентство, інтелектуальна еліта. Та й практично на все суспільство. Тому, на її думку, привернення громадської уваги до цієї проблеми має першочергове значення [9, с. 120].

В.І. Мельниченко наголошує, що одна з найактуальніших проблем України – корупція у вищій освіті. Науковці, викладачі і всі учасники навчального процесу стають заручниками корупційних схем, які, на думку автора, можна подолати завдяки впровадженню таких кроків: систематичне проведення для наочності попередження корупційних правопорушень в навчальних закладах вищої освіти відкритих лекцій, які чітко відображають різні сценарії поведінки в тих чи інших ситуаціях; подолання проблеми пасивності суспільства в питаннях протидії корупції; розробка плану залучення до антикорупційної діяльності населення, що ладне брати активну участь у викритті проблемних моментів (культура повідомлення про вчинення корупційних правопорушень спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції) [10, с. 37].

Поряд із цим, дане питання досліджували такі вчені, як К.А. Бабенко, Н.Г. Діденко, М.В. Кондрашова, С.Ж. Лазаренко, О.Г. Хрімлі на рівні навчально-методичного посібник за темою: «Прояви корупції в системі освіти: запобігання та протидія».

Так, автори зазначають, що в Україні корупційна практика в галузі освіти включає хабарі й незаконну плату за вступні (випускні) іспити, академічне шахрайство, затримання зарплат учителів, просування по службі й призначення на посади на основі особистих переваг, стягування з учнів плати за «репетиторство» з метою вивчення програми для складання обов'язкових іспитів, яка повинна вивчатися в класі, незаконні закупівлі підручників, укладання корупційних контрактів тощо. Більше того, науковців зазначають, корупція впливає на систему освіти двояко. По-перше, на їх думку, через тиск, який вона чинить на державні ресурси і, як наслідок, на освітній бюджет, що в більшості країн є основним компонентом державних витрат. Такого роду корупція може викликати зростання цін, падіння ефективності роботи уряду й надання послуг, скорочення інвестицій в освітні послуги. По-друге, корупція впливає на вартість освітніх послуг, їх обсяг та якість. Учні, які здобувають освіту в корумпованих освітніх системах, можуть не отримати навичок, необхідних для того, щоб скористатися наявними можливостями й зробити свій внесок в економічний і соціальний розвиток держави. Крім того, корупція впливає на формування цінностей та етичних норм молоді й здатна підірвати базові цінності цілого покоління. Поряд із цим, автори поділяють прояви корупції в системі освіти на три напрямки: 1) корупція в дошкільних і загальноосвітніх закладах; 2) корупція у вищій школі; 3) корупція в науковій сфері [11, с. 64].

Завдяки підтримці United Nations Office on Drugs and Crime, GRACE та Global resource for Anti-Corruption Education and Youth Empowerment у 2019 році було сформовано серію модулів УНЗ ООН з протидії корупції. Зокрема, 9 модуль стосується глобальних викликів корупції у сфері освіти.

Так, авторами модулю зазначається, що якісна й інклюзивна освіта має важливе значення для процвітання та розширення прав і можливостей суспільства, вона є ключем до рівності й розвитку. Коли корупція проникає до сфери освіти, вона руйнує можливості цього сектору сприяти досягненню зазначених цілей. Корупція в освіті може мати далекосяжні наслідки для суспільства – вона робить знання непотрібними, призводить до хибного застосування людських навичок в економіці, посилює соціальну нерівність і плекає ще більшу корупцію. Цей модуль має ціллю розкрити прояви, причини і наслідки корупції в сфері освіти. У цьому модулі, наголошують автори, міститься огляд, на основі прикладів, узятих із досвіду різних країн, різноманітних корупційних діянь, як-от обман, хабарництво і сексуальна корупція, що трапляються в державних і приватних школах і університетах. Причини корупції є складними й залежать від контексту, отже на їх думку, певні чинники, що мають особливе значення для галузі освіти, розглядаються у пріоритетному порядку. У цьому модулі розкривається вплив корупційної практики на якість освіти та її ширші наслідки для

суспільства. Результати дії корупції у сфері освіти є різноманітними, далекосяжними і важко усуваються. Саме тому, на думку фахівців, з чим ми не можемо не погодитись, слід віддавати перевагу превентивним заходам, спрямованим на посилення прозорості й підзвітності [12, с. 7].

О.О. Дриголь зосереджувала свою увагу на дослідження причин виникнення та шляхів подолання корупції у сфері вищої освіти.

Так, авторка зазначає, що подолати корупцію у закладах вищої освіти можуть допомогти певні дії, а саме:

1) реформування системи вищої освіти задля покращення якості навчання серед студентів;

2) впровадження системи антикорупційного виховання в освітньому процесі. Це, на думку авторки, допоможе формувати у молодого покоління нульове толерантне ставлення до корупції та підвищити етичні стандарти серед студентів та викладачів [13, с. 360].

Н. Рожанською та О.В. Вольф на базі Миколаївського центру соціологічних досліджень було здійснено порівняльний аналіз соціальних уявлень студентів та викладачів закладів вищої освіти півдня України. Дослідження є складовим елементом циклу роботи, щодо вирішення питань корупції у вищій освіті.

Як зазначають автори, зроблені з проведеного дослідження висновки надали їм можливість сформулювати деякі практичні рекомендації. Зокрема, що складовою частиною антикорупційної стратегії закладу вищої освіти, на їх думку, повинно стати антикорупційне виховання як складова правового виховання молоді. Антикорупційне виховання дозволяє розвивати ціннісні орієнтації особистості для формування стійкої громадянської позиції щодо такого явища, як корупція [14, с. 174].

М. Удич та В. Глушко дійшли до висновку, що освіта є невід'ємною частиною розвитку суспільства. Освіта, з одного боку, має вирішальний вплив на розвиток особистості і держави, а з іншого – відображає їх реальний рівень. Тобто, на їх думку, чим вищий соціально-економічний, культурний, політичний рівень розвитку держави – тим вищі будуть вимоги до організації освітнього процесу та якісніші умови його реалізації. І навпаки – соціальна нестабільність, хаотичність реформ, незадовільна ситуація в усіх сферах життєдіяльності суспільства стають причиною зниження результатів освіти та формують умови для розвитку корупції [15, с. 103].

О.С. Бондаренко в рамках своїх наукових пошуків розглядала питання корупційних ризиків у вищій освіті, зокрема, їх види, прояви та протидію. Відносячи боротьбу з корупційними проявами в світі освіти до пріоритетних завдань державної влади.

Так, авторка зазначає, що протидія корупції в освіті є важливою для забезпечення рівного доступу до освіти, підвищення якості освіти, зниження рівня бідності та сприяння соціальній стабільності. Для сприяння більш справедливому та рівноправному суспільству вкрай важливо визначити пріоритети зусиль щодо протидії корупції в системах освіти. Виявлення, оцінка та управління корупційними ризиками є важливим аспектом антикорупційних зусиль. Це може включати розробку політики та процедур для запобігання корупції, створення механізмів нагляду та внутрішнього контролю, сприяння прозорості та підзвітності, а також підвищення обізнаності та навчання зацікавлених сторін щодо ризиків та наслідків корупції [16, с. 235].

В свою чергу О.В. Скочиляс-Павлів здійснювала дослідження організаційно-правових аспектів протидії корупційним діянням у сфері освіти на рівні кандидатської дисертації.

Зокрема, в ході дослідження авторка дійшла до висновків, що під корупцією у сфері освіти варто розуміти – негативне соціальне явище, що полягає в умисному використанні особою займаною посади в корисливих цілях для особистого збагачення чи збагачення інших осіб у супереч інтересам держави та суспільства [17, с. 178].

Поміж цього, вдало зазначає О.П. Тараненко, що успішне майбутнє не тільки нашої держави, а й усіх без винятку країн світу, за ІТ рішеннями, новітніми процесами і технологіями, які, беззаперечно, є антикорупційними запобіжниками та синонімом успішності згортання корупції в будь-якій сфері діяльності суспільства та держави. Саме тому серед пріоритетних стратегічних напрямів розвитку нашої держави, мають бути піднесені в ранг

державної стратегії питання електронізації, цифровізації та діджиталізації процесів публічної служби, фінансів та закупівель, удосконалення роботи електронних ресурсів (реєстри, бази даних, модулі, сайти тощо) з урахуванням упровадження світових інформаційних технологій [18, с. 139].

Висновки. Таким чином, за результатом дослідження даного підрозділу було встановлено, що не дивлячись на підвищену увагу з боку вітчизняних науковців до питання проблеми запобігання корупції у сфері послуг, наявні наукові розробки характеризуються оглядом корупційних проявів лише в окремих сферах діяльності. Що в свою чергу свідчить, про відсутність комплексного монографічного дослідження, щодо запобігання корупції в невиробничій сфері України в цілому.

Окрім цього, завдяки аналізу наукових напрацювань щодо запобігання корупції у невиробничій сфері України, цілком логічним вбачається висновок, що сучасний стан забезпечення невиробничої сфери від корупційних проявів вимагає поступового переходу сфери послуг в сторону цифровізації. Що буде сприяти прозорому та якісному наданню послуг кінцевому споживачу. Перспективним в подальшому є огляд питань, щодо запобігання корупції в інших сферах надання послуг.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>
2. Про освіту : Закон від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
3. Загальна декларація прав людини : Декларація від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
4. Якушина О.С. Конституційне право на освіту: теорія та практика реалізації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2018. 247 с.
5. Anisimov D.O. Social condition of criminal liability for the illegal influence on the results of official sports competitions. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. Volume 2. С. 8–14.
6. Буравська А.А., Стаднік І.В. Академічна доброчесність в системі правових засобів протидії корупції у сфері освіти та науки. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2021. Випуск 13. Том 2. С. 88–93.
7. Трепак В.М. Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні : дис. ... док. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2020. 467 с.
8. Жукова Н.О. Подолання корупції у вищих навчальних закладах. URL: <https://www.naiu.kiev.ua/files/mayu-pravo/podolannya-korupcii.pdf>
9. Пищуліна О. Особливості боротьби з корупцією у сфері вищої освіти. *Політичний менеджмент*. 2004. № 3. С. 112–122.
10. Мельниченко В.І. Корупція у вищих навчальних закладах. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 1. С. 37–43.
11. Прояви корупції в системі освіти: запобігання та протидія : навч.-мет. посіб. / К.А. Бабенко, Н.Г. Діденко, М.В. Кондрашова та ін. Київ : Грамота, 2015. 184 с.
12. Серія модулів з протидії корупції. Модуль 9. Корупція у сфері освіти. United Nations Office on Drugs and Crime. Vienna, Austria. 37 с. URL: https://grace.unodc.org/grace/uploads/documents/academics/ukrainian/UA_Anti-Corruption_Module_9_Corruption_in_Education.pdf
13. Дриголь О.О. Причини виникнення та шляхи подолання корупції у сфері вищої освіти. *Право та державне управління*. 2022. № 2. С. 355–361.
14. Рожанська Н., Вольф О.В. Корупція у вищій освіті: порівняльний аналіз соціальних уявлень студентів та викладачів ВНЗ півдня України. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Психологічні науки*. 2016. № 1. С. 171–176.
15. Удич М., Глушко В. Корупція в освіті. *Магістерський науковий вісник*. № 40. С. 103–105.
16. Бондаренко О.С. Корупційні ризики у вищій освіті: види, прояви та протидія. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2023. № 1 (19). С. 226–237.
17. Скочиляс-Павлів О.В. Організаційно-правові аспекти протидії корупційним діям у сфері освіти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2012. 222 с.
18. Тараненко О.П. Державно-управлінські механізми запобігання корупції у сфері публічних закупівель : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Київ, 2020. 236 с.

